

Роль німецьких антинацистських організацій у пропагандистській діяльності Радянського Союзу наприкінці Другої світової війни

Проаналізовано основні мотиви кремлівського керівництва під час створення німецьких антинацистських організацій на території СРСР. Окреслено форми та способи ведення останніми пропагандистської діяльності в 1944–1945 рр. Виокремлено основні відмінності аргументів радянських органів пропаганди та антинацистських організацій.

Ключові слова: пропаганда, антинацисти, Національний комітет «Вільна Німеччина», Союз німецьких офіцерів, Друга світова війна.

Постановка наукової проблеми та її значення. У межах переосмислення подій останньої світової війни в українському суспільстві визріло соціальне замовлення на правдиву історію, яка б стосувалась усіх аспектів її розгортання, у тому числі й пропагандистського забезпечення бойових дій Червоної армії. Роль антинацистських організацій у пропаганді Радянського Союзу в 1944–1945 рр. не лише полягала в питаннях військової сфери, але й завуальовано визначалася політичними планами Кремля щодо післявоєнного перерозподілу сфер впливу в Європі.

Аналіз дослідження цієї проблеми. Окремі аспекти використання німецьких військовополонених для ведення інформаційно-психологічного впливу не тільки викликають теоретичний науковий інтерес, але і є значимими з практичного погляду для сучасної ситуації в нашій державі. Адже в рамках подій на сході України 2014–2017 рр. існує можливість залучення військовополонених із-поміж російсько-терористичних військ і перебіжчиків до інформаційного протиборства на користь Збройних сил України.

Історіографія діяльності німецьких антинацистів на території Третього райху і за його межами відрізняється як різноманітністю поглядів, так і значним масивом літератури різних жанрів та напрямів. При цьому потрібно згадати найвідоміших авторів радянського періоду – М. Бурцева, Л. Гинцберга, Я. Драбкіна, О. Бланка, сучасників – В. Галицького, Б. Хавкіна, Д. Ахременка, німецьких представників – Х.-П. Брухаузера, К. Кунтце, В. Баєра та ін. Проте це не означає, що обрана для дослідження тема розроблена належним чином. Накопичені видання на сучасному етапі сприяють «стиранню білих плям», поглибленню окремих питань. Ми із вдячністю використали дослідження своїх попередників і сучасників для виконання поставленого завдання – окреслення ролі Національного комітету «Вільна Німеччина» (Комітет, НКВН) і Союзу німецьких офіцерів (СНО) у радянській політичній та воєнній пропаганді по завершенню Другої світової війни.

Мета дослідження – визначення місця НКВН і СНО у військово-політичних цілях СРСР та окреслення відмінностей характеру аргументів вищезазначених антинацистських організацій у загальній системі радянської пропаганди. Для досягнення цієї мети пропонуємо зосередитися на виконанні **завдань:** розкрити процес створення антинацистських організацій на території СРСР, визначити роль НКВН і СНО в планах військово-політичного керівництва Кремля, виокремити спільні й відмінні риси в аргументації німецьких антинацистів та радянських пропагандистів, окреслити форми пропагандистської роботи НКВН і СНО.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Німецький антинацистський рух умовно можна поділити на дві паралельно діючі течії: перша – антинацисти з військовополонених Радянського Союзу; друга – німецький рух на території Німеччини та німецькі антинацисти в еміграції. Зупинимось докладніше на діяльності перших.

Створення антинацистських організацій на території СРСР. Зазначимо, що історіографія Німецької Демократичної Республіки (НДР) відносить ідею створення НКВН до заслуг керівництва Комуністичної партії Німеччини (КПН), яке в нових умовах виконувало рішення нелегальних Брюссельської (1935 р.) і Бернської (1939 р.) конференцій КПН у напрямі розвитку тактики єдиного антинацистського та народного фронту [11, с. 350–357]. Проте в західнонімецькій, радянській та ро-

сійській історіографії стверджувалося, що «безпосередній поштовх для утворення Національного комітету «Вільна Німеччина» виходив прямо від Сталіна, а не від КПН» [6, с. 28, 79, 93, 97].

Жодна з вищезазначених версій не заперечує, що заснування антинацистської організації в таборах для військовополонених перебувало під безпосереднім контролем військово-політичного керівництва СРСР. За вказівкою Л. Берії складено детальний план роботи, аналіз якого дає підстави вважати, що створення антинацистського руху серед військовополонених, яких утримували на території СРСР, проходило за три етапи. Перший – підготовка необхідної організаційно-політичної бази для розгортання антинацистського руху серед військовополонених (1941–1942 рр.). Другий – створення Національного комітету «Вільна Німеччина» та Союзу німецьких офіцерів, забезпечення їх функціонування (1943–1944 рр.). Третій – реорганізація НКВН та СНО, їх ліквідація (1945 р.) [4, с. 110]. Дотримуючись часових показників нашого дослідження, зупинимося на двох останніх етапах.

Так, 13 липня 1943 р. в Красногорському таборі (під Москвою) на спільній конференції делегатів від таборів і діячів-політемігрантів обрано Національний комітет «Вільна Німеччина». До його складу увійшли 21 представник від солдатів й офіцерів вермахту та 12 – від політемігрантів [1; 7]. В організаційній структурі Комітету були різноманітні відділи, робочі групи й експерти, наприклад, для економічних, суспільно-політичних, культурних, правових, релігійних, історичних питань [13].

Проте на цьому радянські керівники не зупинилися, їм потрібно було залучитися підтримкою не рядових і цивільних, а людей, які мали значний вплив на німецьких військовослужбовців усіх рангів. Так, кремлівськими «кураторами» вирішено створити антигітлерівську організацію генералів і старших офіцерів □ «Союз німецьких офіцерів», який був би частиною НКВН.

У вересні 1943 р. відбулася конференція представників із числа полонених офіцерів і генералів. 100 офіцерів і генералів прийшли до рішення утворити антифашистський Союз німецьких офіцерів, активними учасниками й прихильниками якого стали 7 тис. офіцерів, 51 генерал. Його президентом став генерал В. Зейдліц. Конференція прийняла Маніфест, який став політичною програмою антинацистського руху «Вільна Німеччина» [1; 2; 7].

У кінці вересня СНО організаційно примкнув до Національного комітету «Вільна Німеччина». Президент Союзу став віце-президентом НКВН, деякі його члени увійшли до складу комітету [2]. Протягом року було вже більше тисячі, а до кінця війни – понад 4 тис. військовослужбовців вермахту в складі НКВН і СНО, що за своєю чисельністю дорівнювало німецькій групі армій на радянському фронті [13].

Цікавою з цього приводу є думка німецького дослідника К. Кунтце: долучення до НКВН Союзу німецьких офіцерів стало визначальним етапом у схилянні більшої частини німецьких солдатів до задачі в полон [12].

НКВН і СНО в планах військово-політичного керівництва СРСР. Радянський Союз планував використовувати антинацистський рух не тільки для пропаганди, але й для виконання своїх зовнішньополітичних завдань. Німецькі антинацисти в СРСР були, зокрема, певним засобом тиску на Великобританію й США з метою спонукати союзників до якнайшвидшого відкриття Другого фронту в Західній Європі [8, с. 172; 10]. Із цією метою Й. Сталін попередньо зондував можливість укладення сепаратного миру з Німеччиною. Для ведення діалогу з німцями Радянському Союзу потрібно було створити собі політичного партнера в особі опозиційного А. Гітлеру представництва німецького народу та армії. Роль «Німеччини без Гітлера» могли б узяти на себе організації антинацистів, які створено в тилу СРСР [8, с. 172].

А. Бланк, один із перших авторитетних дослідників діяльності антинацистських об'єднань німецьких військовополонених, підкреслив це твердження, кажучи, що «радянські офіцери готували з німецьких військовополонених не тільки ідеологічних противників Третього райху, а й майбутніх будівельників демократичного суспільства в післявоєнній Німеччині». Цієї ж думки дотримується професор В. Галицький: «... німецькі антинацисти перебували під контролем вищих партійних органів СРСР. Ця робота була спрямована на використання антинацистських об'єднань німців не тільки під час війни, але й після неї» [1]. Ці позиції підтверджує й німецький дослідник В. Бреєр: «...НКВН був набагато важливішим органом, ніж пропагандистський комітет. Він був основою для наступного будівництва НДР» [9]. Та й сам Маніфест, який підписано під час створення Комітету, по суті, оголосив цю організацію представництвом німецького народу.

Причому спочатку передбачалося створити в особі НКВН і СНО німецький уряд в еміграції. Однак кремлівське керівництво розуміло, що відкрите проголошення антинацистських організацій, які до того ж перебували в межах СРСР, таким урядом могло зруйнувати антигітлерівську коаліцію. Тому нарком закордонних справ В. Молотов, розмовляючи 26 липня 1943 р. з британським послом у Москві А. Керром, запевняв, що Комітет «Вільна Німеччина» виконуватиме виключно пропагандистську функцію [8, с. 175].

Проте перші дзвінки занепокоєння радянського керівництва з приводу створення НКВН і СНО вже проглядаються навесні 1944 р. Так, 19 травня, виступаючи на нараді, начальник Головного політуправління (Голов ПУ) Червоної армії генерал-полковник А. Щербаков вимагав уважно стежити за керівниками вищезазначених організацій, оскільки відзначив, що в «них свої плани», деякі з них хочуть «протиставити Радянський Союз союзникам, зіштовхнути їх». «Генерал В. Зейдліц, – сказав Щербаков, – надав нам кілька документів. У них пропонувалося оголосити Національний комітет німецьким урядом і дати тим самим йому можливість вести роботу як тимчасовому уряду або напівуряду». Тоді О. Щербаков ще не говорив про їх розпуск, а зазначав: «Слід працювати так, щоб ми їх використовували у цілях Червоної Армії, і не допускати того, щоб вони нас використовували» [8, с. 206].

Трохи більше ніж через чотири місяці, 30 вересня 1945 р., Л. Берія направив Й. Сталіну повідомлення, у якому, посилаючись на рішення конференції глав урядів СРСР, США й Великобританії (1945 р., Берлін), просив згоди на ліквідацію НКВН і СНО. А ще через місяць «закритим» рішенням Політбюро ЦК ВКП (б) ці організації були розпущені [8, с. 205]. Уже 2 листопада 1945 р. зазначені антинацистські організації оголосили про свій саморозпуск: «... в результаті повного знищення гітлерівської держави і діяльності демократичного блоку антинацистських партій, яка розгорнулася в Німеччині, відпадає необхідність подальшого існування Національного комітету “Вільна Німеччина” і Союзу німецьких офіцерів ...» [2].

Після розпуску НКВН більшість його членів повернули у звичайні табори військовополонених, незначній частині дозволили виїхати в Німеччину вже в листопаді 1945 р., п'яти генералам та 100 офіцерам – у вересні 1948 р., ще частині – у квітні 1950 р. Вони здебільшого оселялися на території тогочасної Німецької Демократичної Республіки [10].

Спільна діяльність у пропаганді та відмінності в аргументах. Беручи до уваги певну спільну мету – виведення Німеччини з війни, – обидві течії (радянських керівників та німецьких антинацистів) мали свої уявлення щодо пропагандистського забезпечення досягнення результату.

Розуміння цієї відмінності в поглядах потрібно черпати з моменту створення НКВН і СНО. Радянські керівники усвідомлювали, що з вуст своїх співвітчизників будь-яка інформація німецькими військовослужбовцями та цивільним населенням сприйматиметься більш позитивно, ніж від представників ворожого табору. Для цього необхідно було забезпечити серед тих антинацистів, які схилилися до підтримки дій СРСР, віру в певну самостійність їхньої діяльності. Так, на думку німецького дослідника К. Кунтце, терміни «національний», «вільний» та «німець», які були в назві комітету, свідчили про те, що Радянський Союз, принаймні на початках, був готовий надати цій організації можливість установа власної ідеології [12].

При цьому не слід забувати, що якщо країни антигітлерівської коаліції, на думку німецьких антинацистів, виступали в боротьбі проти А. Гітлера як зовнішня сила, то НКВН ставив своїм завданням повалення фюрера силами самих німців [1; 8]. Адже підписаний ще в 1943 р. Маніфест гарантував амністію всім тим прихильникам Гітлера, «які своєчасно й на ділі відречуться від усього та долучаться до руху за вільну Німеччину», закликав солдатів й офіцерів на фронті «сміливо розчищати собі дорогу на батьківщину, до миру», а трудящих у Німеччині – «не давати себе використовувати як пособників продовження війни» [2].

Загалом головними питаннями політичної обробки військовополонених від імені НКВН були мета й завдання Комітету; боротьба за звільнення народу від гітлерівської «кліки»; допомога німецьким військовополоненим на території СРСР; інформація про ставлення росіян до німецького цивільного населення; інформація про Радянський Союз; патріотичний обов'язок німців сприяти якнайшвидшому закінченню війни та уникненню даремних жертв [5, с. 10].

Особливість пропаганди НКВН і СНО полягала, насамперед, у підкресленні національного моменту, необхідності повалення Гітлера німецьким народом, а також у розробці плану, згідно з

яким вермахт повинен був повернутися в колишні межі райху й повернути завойовані території. Лише так можна було отримати моральне право на ведення самостійних мирних переговорів і запобігти розгрому Німеччини переможцями. Але це суперечило лінії союзників, які прагнули вести війну до капітуляції вермахту [8, с. 188].

Щодо кінцевої мети діяльності німецьких антинацистів яскраво свідчать слова правнука О. Бісмарка, офіцера люфтваффе Г. Ейнзіделя, який також поставив свій підпис під Маніфестом: «Зберегти Німеччину – це була наша політична мета. І ще ми хотіли зберегти життя тисяч солдатів, які воювали на фронтах. Ці прагнення НКВН збігались з інтересами Радянського Союзу». При цьому він підкреслює: «Це повинні були зробити ми – німці, а не ви і ваші союзники у Другій світовій війні» [7].

Відмінність акцентів розуміло й радянське військово-політичне командування. Це підтверджують рядки з директиви Голов ПУ Червоної Армії від 21 липня 1943 р.: «Національний комітет виходить у своїй політичній роботі з національних німецьких інтересів, намагається запобігти катастрофі, до якої Гітлер уже привів Німеччину. Комітет намагається врятувати те, що ще можна врятувати» [8, с. 187].

Водночас Головне політичне управління наголошує, що в «пропаганді, яка проводиться Червоною Армією, ці проблеми не повинні порушуватися. Продовжуючи розвивати в нашій пропаганді, теми й гасла, що розкривають безперспективність для німців результату війни, потрібно робити особливий наголос на успіхи радянських військ, невідворотність поразки Гітлера та на закликах до добровільної здачі в полон офіцерів і солдатів» [8, с. 188].

Цю ж вимогу згодом підтвердять слова О. Щербакова, який на нараді з пропагандистами від 19 травня 1944 р. підкреслив недопустимість змішування двох напрямів у пропаганді – Червоної армії й НКВН [2].

При цьому потрібно розуміти, що в 1944 р. перед радянськими пропагандистами ставилися нові завдання – не просто послабити бойовий дух ворога, але й схилити його до масової та організованої капітуляції. Відповідно пропагандистські матеріали (накази, ультиматуми, звернення) здебільшого містили інформацію офіційного сухого характеру [2].

З іншого боку, пропаганда НКВН апелювала не до залякування, а до переконання. Так, наприклад, восени 1944 р. Комітет опублікував звернення до німецького народу: «Всі засоби боротьби – проти Гітлера». НКВН терпляче й наполегливо роз'яснював: «Надії на компромісний мир, на розкол союзників, на “атлантичний вал”, зазнали краху, вони виявилися безпідставною балаканиною Гітлера» [2]. Варто підкреслити, що в адресованих від імені Комітету закликах до німецьких військовослужбовців «пропаганда ненависті», за винятком ненависті до Гітлера, була неприйнятною [8].

Форми пропагандистської роботи НКВН і СНО. Антинацистським організаціям із боку керівництва СРСР надано повну свободу у формах донесення інформації. Пропонуємо зупинитися на особливостях кожної з них.

Звукомовна пропаганда. У розпорядженні НКВН була радіостанція з одноіменною назвою. Вона мала свої позивні сторони, які знали як німецькі військовослужбовці, так і цивільне населення Німеччини [7]. Радіопередачі велися на коротких, середніх і довгих хвилях. Із середини 1943 р. в ефір виходило по три передачі на день, потім – чотири, а далі – шість і вісім на добу. Мовлення розповсюджувалося на всю Європу. Тематика радіопередач була різноманітною – від повідомлень про акції спротиву гітлерівському режиму, коментувань про ситуацію на фронтах, оглядів воєнних і політичних подій за тиждень, виступів представників різноманітних партій, професій, союзів тощо до радіопроповідей католицьких та євангелістських священників [3, с. 429]. Були спеціальні радіопередачі до оточених угруповань німецьких військ, зокрема звернення 50 полонених генералів. Через радіостанцію виходили в ефір вечори художньої творчості, присвячені німецьким письменникам, транслювалися музичні твори німецьких композиторів. Популярними були передачі для Батьківщини. У них військовополонені розповідали про своє життя в таборах військовополонених, передавали вітання рідним [3, с. 430]. Граф фон Ейнзідель, зокрема, наголошував на значній популярності серед цивільного населення Німеччини передач, де повідомляла прізвища військовополонених, оскільки в Німеччині їх оголошували вбитими або зниклими безвісти: «Що було ціннішим для родичів зниклого безвісти?» [7].

Друкована пропаганда. Комітет видавав газету «Freises Deutschland» («Вільна Німеччина»). Вона поширювалася на фронтах і в таборах військовополонених, а також незначна частина просочувалась у зарубіжні країни [7]. Газета виходила раз на тиждень на чотирьох шпальтах, формат – у половину друкованого аркуша. Перша сторінка мала зверху та знизу чорно-біло-червоні смуги, щоб одразу можна було зрозуміти, що це видання НКВН. У 1943 р. вийшло 24, у 1944 р. – 52 і в 1945 р. – 44 номери. Друкувалося видання в радянських типографіях. Зміст кожного номера газети планувався редакційною колегією з Москви. Вона була розрахована на політично зрілих та освічених читачів і розглядала роль солдата в гітлерівській війні [3, с. 425].

Основними темами газети були повалення гітлерівського режиму та створення нової демократичної Німеччини; пропаганда ідей НКВН; боротьба проти нацизму й німецького націоналізму; інформація про бойові дії на фронтах; стан справ у Німеччині (особливо труднощі, про які геббельсівська пропаганда замовчувала); матеріали про Радянський Союз; інформація про німецьких військовополонених у СРСР [3, с. 426–428].

Протягом 1944 р. видавалася ще одна газета – «Freises Deutschland in bild» («Вільна Німеччина в ілюстраціях»). У ній друкувалися майже самі малюнкові матеріали, які супроводжувалися невеликим текстом [3, с. 428].

Усна пропаганда. Члени НКВН брали участь у проведенні пропаганди на фронтах. Починаючи з другої половини 1943 р., у штат політуправління фронту введено посаду «довірена особа НКВН», а в дивізії – «помічник довіреної особи НКВН» [7]. До кінця 1943 р. в діючу армію виїхали 17 фронтових і понад 50 армійських уповноважених та довірених Комітету [2]. На представників НКВН у фронтах та арміях покладалося завдання з організації пропагандистської діяльності руху «Вільна Німеччина», залучивши до неї надійних місцевих антинацистів. Станом на 1944–1945 рр. вже була налагоджена наступна схема роботи: фронтовий уповноважений відповідав за пропагандистську роботу на всій ділянці фронту, довірена особа – на ділянці однієї армії, помічник – дивізії. Крім того, на них покладалося завдання з надання посильної допомоги всім військовослужбовцям вермахту, які потрапляли в полон [3, с. 432]. Вищезгаданий Г. Ейнзидель зазначав: «Я сам вісім місяців був на передовій і вів такі передачі під вогнем своїх солдатів. Командири частин Червоної Армії не завжди були в захваті від цього, оскільки по ділянках фронту, де я і мої колеги вели передачі, одразу ж відкривався вогонь, а то й проводилося бомбування» [7].

У 1944–1945 рр. у кожній загальновійськовій (танковій) армії працювали 8–12 штатних активістів Комітету. На початку 1945 р. загальна їх чисельність становила близько 2000 осіб [7].

Відповідно до вказівки фінансового управління Народного комісаріату оборони СРСР від 8 липня 1944 р., антинацисти, які скеровувались у війська, мали бути поставлені на фінансове забезпечення за нормами рядових червоноармійців. Крім того, їм щомісяця виплачували по 200 рублів на витрати. На кожного активіста НКВН заводили особову справу, у якій фіксували відомості про виконану ним роботу, давали характеристику його політичних поглядів [7].

Отже, фронтові антинацисти з НКВН разом із радянськими пропагандистами організували за лінією фронту друковані видання Комітету, готували та видавали у фронтових друкарнях оперативні листівки, брали участь у випуску передач через гучномовні установки, через військові радіостанції налагоджували зв'язок із німецькими радистами, готували військовополонених до відправлення через лінію фронту тощо [3, с. 432].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Незаперечним є той факт, що радянське військово-політичне керівництво спромоглося активно залучити на свою користь німецьких військовополонених. Діяльність останніх, особливо військовослужбовців офіцерських і генеральських чинів, давала чималі результати не лише на полі інформаційного протиборства, а й у досягненні стратегічних політичних цілей Кремля. З іншого боку, досить неоднозначно поставилися до організацій НКВН та СНО у самій Німеччині. Як відомо, коли В. Зейдліц у 1955 р. повернувся до Німеччини, лише дружина зустрічала його на вокзалі [9]. Позицію ще частини німців можна охарактеризувати словами професора Брухаузера: «Якщо хоча б одне життя людини було врятовано завдяки руху “Вільна Німеччина”», то зусилля його членів були поза сумнівом успішними» [10].

Проте для сучасників досвід використання військовополонених у пропагандистських цілях є повчальним як із теоретичного погляду (форми та методи роботи), так і з практичного (можливість

використання Україною проросійських терористів, що опинились у полоні внаслідок бойових дій на сході нашої держави). Власне, у цьому напрямі, на нашу думку, і повинні бути спрямовані подальші наукові пошуки з цього питання.

Джерела та література

1. Ахременко Д. А. Отечественная историография антифашистских объединений немецких военнопленных на территории СССР в годы Великой Отечественной войны / Д. А. Ахременко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://history.milportal.ru/2015/06/otechestvennaya-istoriografiya/#more-7242>.
2. Бурцев М. И. Прозрение / М. И. Бурцев. – Москва, 1981. – 320 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://militera.lib.ru/memo/0/one/russian/burtsev_mi.rar.
3. Волковский Н. История информационных войн / Н. Волковский. – Санкт Петербург, 2003. – Ч. 2. – 729 с.
4. Галицкий В. Антифашистское движение неметких военнопленных в СРСР (1941–1945 гг.). / В. Галицкий // Обозреватель. – 2008. – № 8. – С. 107–188.
5. Гольдсберг Ш. М. Из опыта использования военнопленных в период Берлинской операции. Опыт работы / Ш. М. Гольдсберг. – Москва, 1948. – № 2 (53). – С. 10–18.
6. Национальный комитет «Свободная Германия» и Союз немецких офицеров. – Красногорск, 1996. – 288 с.
7. Торсуков Е. Правнук Бисмарка сотрудничал с Красной Армией / Е. Торсуков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://nvo.ng.ru/history/2003-08-08/5_memory.html.
8. Хавкин Б. Л. Немецкое антигитлеровское Сопrotивление 1933–1945 гг. как фактор международных отношений / Б. Л. Хавкин. – Москва, 2015. – 440 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www2.rsuh.ru/binary/object_62.1444036746.79141.pdf.
9. Breyer В. Verräter oder patrioten? Unter Sowjet-Regie gegründet: das «Nationalkomitee Freies Deutschland» / В. Breyer [Elektronik resourse]. – Mode of access : <http://www.spiegel.de/spiegel/spiegelgeschichte/d-70747525.html>.
10. Bruchhäuser Н.-Р. Die Geschichte des Nationalkomitees «Freies Deutschland» / Н.-Р. Bruchhäuser [Elektronik resourse]. – Mode of access : http://www.drafd.de/?Vortrag_Dedovsk.
11. Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung / [W. Ulbricht et al.]. – Berlin, 1966. – 664 S.
12. Kuntze K. Als Russland den Zweiten Weltkrieg mit Worten beenden wollte Vor 70 Jahren wurde bei Moskau das Nationalkomitee «Freies Deutschland» gegründet / K. Kuntze [Elektronik resourse]. – Mode of access : http://www.deutschlandradiokultur.de/als-russland-den-zweiten-weltkrieg-mit-worten-beenden-wollte.932.de.html?dram:article_id=252675.
13. Vor 70 Jahren wurde bei Moskau das Nationalkomitee «Freies Deutschland» gegründet. Tageszeitung junge Welt / [Elektronik resourse]. – Mode of access : <https://karovier.wordpress.com/2013/07/12/vor-70-jahren-wurde-bei-moskau-das-nationalkomitee-freies-deutschland-gegrundet/>.

Куцкая Олеся. Роль немецких антинацистских организаций в пропагандистской деятельности Советского Союза в конце Второй мировой войны. Анализируется одно из направлений немецкого антинацистского движения – деятельность Национального комитета «Свободная Германия» и Союза немецких офицеров. При этом исследование в основном сосредоточилось вокруг вопроса пропагандистской деятельности вышеуказанных организаций в конце Второй мировой войны. В работе определяются основные этапы создания антинацистских организаций на территории Советского Союза и их роль в планах военно-политического руководства Кремля. Анализируя особенности антигитлеровской военной пропаганды, сделана попытка определения общих и отличительных черт в аргументах, которыми апеллировали к немецким военнослужащим и гражданскому населению Германии советские пропагандисты и сторонники движения «Свободная Германия». Определяются средства, которые были в распоряжении Национального комитета Свободная Германия для ведения агитации, и способы донесения информации до соотечественников.

Ключевые слова: пропаганда, антинацисты, Национальный комитет Свободная Германия, Союз немецких офицеров, Вторая мировая война.

Kutska Olesia. The Role of German Antinacian Organizations in the Soviet Union Propaganda Activities in the end of the Second World War. One of the directions of the German anti-Nazi movement has been analyzed - activities of the National Committee «Free Germany» and the Union of German Officers. At the same time, the study focused on the issue of the propaganda activities mainly of the organizations mentioned above at the end of the Second World War. The work defines the main stages in the creation of anti-Nazi organizations in the territory of the Soviet Union and their role in the plans of the Kremlin's military and political leadership. , an attempt to determine the common and distinctive features in the arguments that the Soviet propagandists and supporters of the «Free Germany» movement appealed to German servicemen and the civilian population of Germany was made during analyzing the

features of anti – Hitler military propaganda . The means that were at the disposal of the National Committee of Free Germany for conducting agitation, and the means of conveying information to compatriots has been determined.

Key words: propaganda, anti-Nazis, National Committee of Free Germany, Union of German Officers, World War II.

Статтю подано до редколегії
16.04.2017 р.

УДК 94(477.8) «1944/1964»

Наталія Мащенко

Запровадження загальнообов'язкової освіти в Ровенській області в повоєнний час

У статті відтворено процес запровадження в Ровенській області загальнообов'язкового навчання в післявоєнні роки. На основі архівних джерел досліджено стан загальної грамотності населення регіону, особливості розбудови шкільної мережі та її трансформації в середині 1950-х рр., зміни в складі учнівського контингенту. Акцентовано увагу на проблемних питаннях здійснення всеобучу та способах їх розв'язання.

Ключові слова: загальнообов'язкова освіта, всеобуч, шкільна мережа, учнівський контингент, Ровенська область.

Постановка наукової проблеми та її значення. У ХХІ ст. забезпечення обов'язкової освіти є однією з ознак сучасної цивілізованої держави. В Україні це підтверджено конституційною нормою, згідно з якою отримання безкоштовної освіти є безумовним правом громадянина. У цьому контексті цікавим є післявоєнний період на західноукраїнських землях, адже саме тоді в ході «радянзації» розпочалася масова кампанія під назвою «всенародний похід за загальне навчання – всеобуч».

Аналіз досліджень цієї проблеми. Упровадження загальнообов'язкової освіти на західноукраїнських землях було предметом дослідження в наукових доробках як радянських, так і сучасних українських істориків. Більшість праць радянської доби вийшли друком у 1960-х рр. Серед них – роботи К. Присяжнюка [1], О. Завадської [2; 3], М. Грищенка [4]. Їм притаманне однобоке, зазвичай позитивне висвітлення процесів у ході запровадження обов'язкового навчання. До сучасних розвідок належать праця О. Логвиненка [5], який провів ґрунтовний аналіз запровадження всеобучу в 1950–1960-х рр. у всеукраїнському масштабі та роботах С. Сворака [5], який досліджував освітні зміни в Західноукраїнському регіоні. Окремо ж питання запровадження загальнообов'язкової освіти в регіональному аспекті, зокрема на Рівненщині, не розглядалось.

Отже, використовуючи наявні джерела, ставимо за мету проаналізувати особливості запровадження в Ровенській області загальнообов'язкового навчання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів досліджень. Перебудова школи на радянський лад, відновлена в 1944 р. на західноукраїнських землях, насамперед мала на меті залучення всіх дітей до навчання. Зауважимо, що запровадження всеохопного навчання розглядалося радянською владою як важливий чинник державної політики. Її засади викладено в законі «Про загальне обов'язкове навчання», який передбачав охоплення всіх дітей 8–10 років початковою (чотирирічною) освітою, а дітей, котрі мешкали в містах і робітничих селищах – обов'язковою семирічною освітою [7, с. 621]. Реалізація закону включала кілька складників: облік усіх дітей шкільного віку, відновлення й раціональне планування шкільної мережі, вирішення питання підвозу школярів із віддалених сіл та створення інтернатів при школах. Однак запровадження цих заходів в області було обтяжене низкою факторів. По-перше, становлення радянської освітньої системи проходило в умовах значних руйнувань, заподіяних війною. По-друге, стан загальної грамотності місцевого населення був незадовільним: частка неграмотних у віці від 10 років становила 47,8 % [8, арк. 90]. До того ж в умовах Другої світової війни більшість шкіл в області не працювали, тому охоплення